

KADOC

Documentatie- en Onderzoekscentrum
voor Religie, Cultuur en Samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01|02|03|04|05|06|07|08|09|10|11|12|2008

De voorbije maanden verloor KADOC drie goede vrienden.

Op 21 februari overleed pater *Herman Morlion* S.J. (°1925). Als bibliothecaris van het Filosofisch en Theologisch College van de jezuïeten in Heverlee speelde hij een constructieve rol bij de stichting van KADOC. Hij was lid van de Adviesraad van het centrum van bij de start tot en met 1994.

René Bodson (°1934), jarenlang de drijvende kracht van KTRC/KTRO, overleed op 4 maart.

Vanaf 2002 maakte hij deel uit van het team KADOC-vrijwilligers dat van thuis uit in ODIS bouwt aan een biografisch register van de Vlaamse clerus sinds 1750. Hij voerde niet minder dan 1830 steekkaarten in, onder meer van de missionarissen van Scheut.

Op 19 maart ten slotte overleed *Isidora - Dora - Van Hecke* (°1923). Na haar oppensioenstelling als secretaresse van het Departement Geschiedenis van de Faculteit Letteren (K.U.Leuven) was ze van het najaar van 1983 tot eind augustus 1998 een zeer gewaardeerd vrijwillig medewerkster op KADOC. Zij stond vooral in voor de verdeling van de dubbelen en verzorgde de lederen boekbanden.

We zullen allen blijvend dankbaar gedenken voor hun steun aan de werking van KADOC en bieden de Sociëteit en de families onze innige deelneming aan.

Met steun van de
Vlaamse overheid

Werkten mee aan dit nummer / Henk Byls / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Jo Luyten / Luc Vints
Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Emmanuel Gerard / Kortrijksestraat 351 / 3010 Leuven (Kessel-Lo)

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / +32 (0) 16 32 35 00 Fax / +32 (0) 16 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be Internet / <http://kadoc.kuleuven.be>

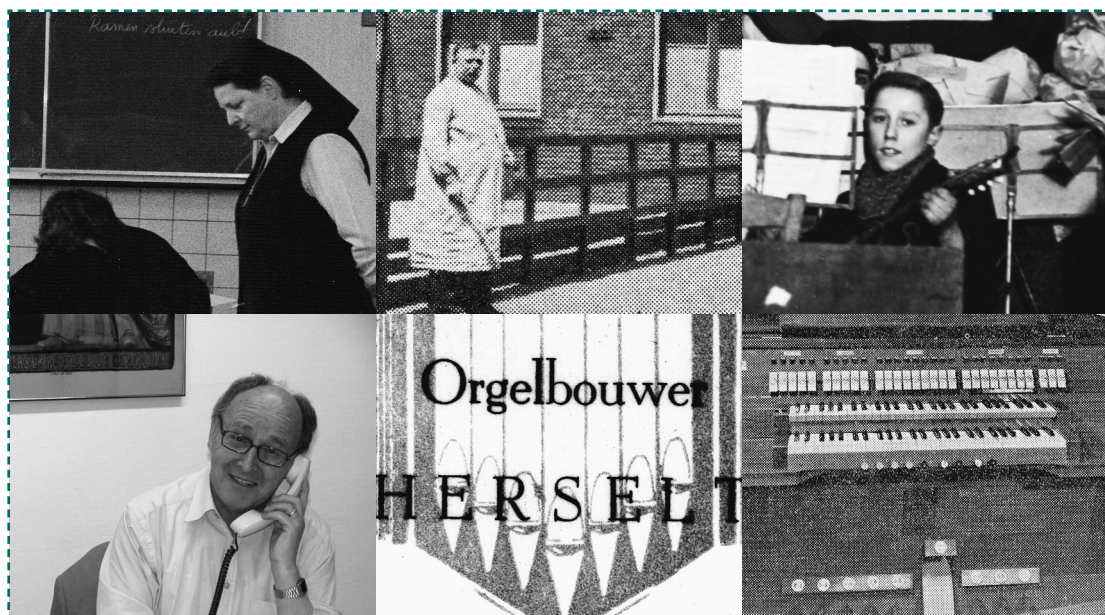
Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden. U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/49448 gift KADOC'. Ook daarvoor wordt vanaf 30 euro een fiscaal attest bezorgd.

Cover: deze foto werd genomen naar aanleiding van een viering in 1890 bij het Werk der Vlamingen in Parijs; tweede van rechts zit priester Liévin Beyaert, aalmoezenier voor de Vlamingen in de Franse hoofdstad.

- 4 Parelkje uit de Antwerpse rand
Archiefannonciaden Berchem
- 8 "Adieu à la patrie"
Vlaams/Belgische migranten in Noord-Frankrijk en Parijs (jaren 1850 - 1960)
- 12 Urs Altermatt
Een Zwitserse gentleman in Leuven
- 14 Alle registers open
Archieforgelbouwer Gerard D'Hondt

4	8	8
12	14	14

Pareltje uit de Antwerpse rand Annonciaden Berchem

De geschiedenis van de congregatie van de annonciaden van Berchem is in talrijke opzichten vergelijkbaar met die van vele andere negentiende-eeuwse actieve of apostolische klooster-gemeenschappen die zich in hoofdzaak toelagden op onderwijs, opvoeding en verzorging. Opmerkelijk wordt haar geschiedenis echter na 17 november 1944. Toen viel namelijk een V2-bom op het Berchemse klooster en zijn schoolgebouwen. In totaal kwamen dertig zusters om het leven. Heel het Berchemse noviciaat bleef in het moordende bombardement. Slechts een tiental zusters overleefde de ramp. Fnuikte dat het voortbestaan van die toch al kleine congregatie? Neen, in tegenstelling tot de eerste honderd jaar van haar bestaan schreef de congregatie gedurende de daaropvolgende zestig jaar een heel eigen geschiedenis.

In 1998 verscheen een jubileumboek naar aanleiding van het 150-jarige bestaan van de Berchemse congregatie van de zusters annonciaden. KADOC-medewerkster Marij Preneel schetste het intrigerende kloosterleven en opvoedingswerk van die Antwerpse klooster-gemeenschap. In 2006 besloot het Algemeen Bestuur van de congregatie haar archief aan KADOC-K.U.Leuven over te dragen. Het betreft een in omvang beperkt archief, dat des te interessanter blijkt voor de ontwikkeling van een kloosterinstituut in de tweede helft van de twintigste eeuw. Het archief mag een pareltje worden genoemd. Het weerspiegelt op een treffende wijze de naoorlogse creativiteit, daadkracht en overtuiging van een sterk geteisterde diocesane Antwerpse klooster-gemeenschap.

Een typische klooster-geschiedenis

In 1847 trok Jean-Baptist Emmanuel Cornet, pastoor van de Sint-Willibrordusparochie van Berchem, naar het moederhuis van de zusters annonciaden in Veltem. Hij beoogde een aantal zusters te bekomen voor de bediening van de plaatselijke lagere meisjesschool. De Veltemse congregatie, bakermat van de Belgische apostolische congregaties van annonciaden en annuntiaten, kende medio negentiende eeuw een groei van het aantal zusters en een sterke uitbreiding van de apostolaatswerken. In augustus 1848 arriveerden de eerste Veltemse religieuzen in Berchem om er ingeschakeld te worden in het plaatselijke volksonderwijs. Behalve een lagere meisjesschool openden de zusters in 1850 een zondagsschool en in 1857 een kantschool. In hun klooster vonden ook een aantal bejaarde dames een onderkomen. Zij gaven de zusters een vorm van inkomen. In 1859 dienden de annonciaden hun klooster te verlaten om de plaats te ruimen voor de uitbreiding van de fortengordel rond Antwerpen. Met de steun van enkele weldoeners verhuisden klooster en school naar een pand in de buurt van de parochiekerk. In 1863 namen de zusters hun intrek in een nieuwbouw in de huidige Ferdinand Coosemansstraat. Ook de latere beroepsschool van het Sint-Joanna-Instituut werd er gevestigd. Door de expansie van de gemeente Berchem nam vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw het aantal leerlingen in de onderwijsinstellingen van de annonciaden in sterke mate toe. In 1901 maakte de weliswaar bescheiden aangroei van het ledenbestand van de congregatie het mogelijk een eerste bijhuis in Vremde nabij Lier op te richten. In 1925 namen de annonciaden het klooster en de lagere school van Sint-Mariaburg over.

De congregatie van Berchem heeft zich, wat ledenaantal betreft, nooit tot de grote en omvangrijke diocesane congregaties kunnen rekenen. Bij de overgang naar de twintigste eeuw telde ze 38 zusters, op haar hoogtepunt in 1943, aan de vooravond van het vernietigende bombardement, waren er 63 religieuzen in de Berchemse congregatie actief. Op het moment dat het klooster in 1864 onafhankelijk werd van het Veltemse moederhuis en het voorrecht verkreeg eigen postulanten te aanvaarden en een eigen noviciaat in te richten, was een groot deel van het rekruteringssterrein al ingenomen door die andere grote Antwerpse kloostercongregaties van Vorselaar, Berlaar en Ranst, het latere Huldenberg. De provincie Antwerpen bood na 1865 nog maar weinig perspectieven voor startende onderwijscongregaties.

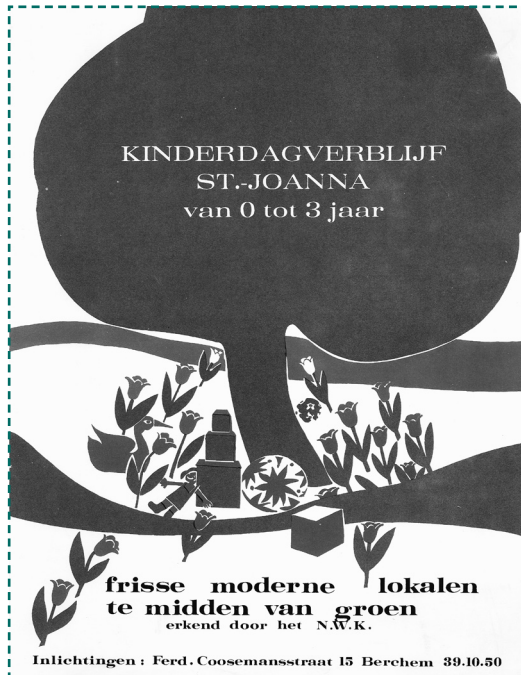
Bombardement en heropbouw

Het materiële en menselijke verlies bij de ramp van 1944 brak het elan binnen de congregatie van Berchem, maar zorgde er op een

Illustratie: de annonciaden van Berchem in 1922.

opmerkelijke wijze voor dat de overblijvende zusters dichter bij elkaar kwamen en vrij snel weer de draad van hun apostolaat opnamen. Een dynamische moeder Florentine startte in het voorjaar van 1945 de heropbouw. Er werd prioriteit gegeven aan het herstel van de schoolgebouwen, zodat na de wapenstilstand van 8 mei 1945 opnieuw voldoende klaslokalen ter beschikking waren. De opbrengst van Vlaamse kermissen, gelegenheidspublicaties en bedeltochten, zelfs tot in Limburg, zorgde voor een flink deel van de financiering. Begin 1948 was ook het nieuwe kloostergebouw van de Berchemse gemeenschap klaar. In 1950 werd dat nagelnieuwe Sint-Joannagebouw in gebruik genomen. In februari 1952 startte de bouw van nieuwe klaslokalen, een kleuterschool en een beroepsschool. Op 26 juni 1960 vond de inzegening van de ruimten van de technische afdeling plaats. Amper vijftien jaar na de ramp was het Sint-Joanna-Instituut uit zijn as herrezen.

De naoorlogse intredingen, elf in totaal, waarvan zeven blijvende, konden het plotse verlies van medezusters niet compenseren. De gemeenschap was klein, de geest familiaal. Moeder Emilia legde de nadruk op verinner-

lijking en geestelijke verdieping. De materiële heropbouw na de Tweede Wereldoorlog en de verdere uitbouw van het Berchemse onderwijsaanbod met beperkte krachten brachten met zich mee dat de aandacht voor het beschouwende aspect van het kloosterleven op de achtergrond was verdwenen. Vanaf de jaren 1960 schakelden tal vanannonciaden zich in nieuwe apostolaatswerken in, onder andere in de parochie als catechiste of ziekenhelpster, voor de vzw Licht en Vreugde en voor de Evangeliegroep. Het nauwere contact met de lokale parochiegemeenschap werd nog versterkt door het feit dat in die postconcliaire periode de religieuze professie niet meer in de kloosterkapel plaatsvond, maar in de parochiekerk. In de nieuwe leefregel van deannonciaden van Berchem, goedgekeurd door de diocesane overheid in 1970, werd sterk de nadruk gelegd op het gemeenschapsleven van de zusters. Zuster Gabriëlle, die sinds 1985 de congregatie leidt, legt de klemtoon op

Illustratie: affiche uit het archief van deannonciaden van Berchem.

de religieuze gemeenschap, die tegelijkertijd familiaal en open moest zijn.

Vanaf de jaren 1970 volgde echter ook een periode van afbouw. De congregatie telde in 1970 nog 26 leden. In 1971 werd het bijhuis in Sint-Mariaburg opgeheven; in 1973 sloot de kloostergemeenschap in Vremde de deuren. De zusters bleven wel nog tot 1986 de school vanuit Berchem bedienen. In 1997-1998 verliet de laatsteannonciade, zuster Jo Baeckelmans, het onderwijs in Berchem. In 1990 fuseerden vier schoolinstellingen in Berchem, waaronder Sint-Joanna, en vormden het Sint-Willibrordcollege.

Archief beperkt in omvang

Het archief van de Berchemseannonciaden is qua omvang veeleer beperkt en beslaat grotendeels de naoorlogse periode. Het bombardement van 1944 op klooster en school is daar zeker niet vreemd aan. Vele oudere archiefbescheiden bleven in de brand van het moederhuis. Het totale aantal strekkende meter dat de zustergemeenschap in 2006 aan KADOC-K.U.Leuven overdroeg, bedraagt 3,3 meter.

Zoals gesteld was het klooster in Berchem tijdens de eerste jaren van zijn bestaan een filiaalhuis van de Veltemse congregatie. Nogal wat oudere archiefstukken hebben dan ook betrekking op de geschiedenis van dat Brabantse religieuze instituut. De regel voor de 'Schole van Bermhertigheid' (1833), zoals deannonciadengemeenschap in oorsprong heette, behoort tot die categorie. Opmerkelijk is ook het register *Verhael van wegens Fondatie, Fondateur en andere Persoonen van het Instituut Nazareth anders School van Bermhertigheyd te Velthem, Oorsprong van wegens het Klooster Gesticht van Onderwys van Itterbeek*, dat heel wat informatie over de vroegste geschiedenis van de kloosters in Veltem en Itterbeek bevat, alsook over de stichter van de Belgische

annonciadencongregaties, priester Petrus Jacobus De Clerck.

De school- en onderwijshistoricus komt dankzij dit opmerkelijke kloosterarchief volop aan zijn trekken. Met betrekking tot het Berchemse Sint-Joanna-Instituut werd een dertigtal dossiers overgedragen. Ook over de bijhuizen van Vremde en Sint-Mariaburg zijn tal van archiefbescheiden overgemaakt. Vermeldenswaard zijn bijvoorbeeld de kroniek van het huis in Vremde en de bouwdocumenten van het klooster en de scholen in Sint-Mariaburg. Het onderwijsaanbod en de geleidelijke uitbouw ervan komen in het archief eveneens aan bod.

De bouwhistoricus en de lokale genealoog vinden ook hun gading in het archief. Het bevat uitgebreide bouwdocumenten met betrekking tot de heropbouw van de instellingen in Berchem. Ook de administratieve contacten met het ministerie van Wederopbouw zijn minutieus bewaard gebleven. Facturen, bouwplannen en briefwisseling maken deel uit van de technische dossiers. De stamboomonderzoeker heeft toegang tot een uitgebreid deelarchief van persoonsdossiers van congregatielieden, mits respect voor de privacywetgeving.

De kerkhistoricus op zijn beurt krijgt aan de hand van tal van bundels een prima inzicht

in de evolutie van het kloosterleven van een diocesane kloostercongregatie. Hier moet zeker het dossier worden vermeld met enquêteformulieren van individueleannonciaden, waarin zij hun perceptie geven van het religieuze gemeenschapsleven omstreeks 1967, een periode gekenmerkt door verandering en vernieuwing van de traditionele kloosterwereld. Sinds de jaren 1950 groeiden de diverse Belgischeannonciadencongregaties alomterdichter naar elkaar toe. Samen ontdekten ze hun gezamenlijke mariale spiritualiteit en de geschiedenis van hun stichters, de H. Joanna van Valois en pastoor Petrus-Jacobus De Clerck. Vanaf de jaren 1980 kwamen alle apostolischeannonciaden en annuntiaten, alsook hun contemplatieve medezusters van Westmalle en Thiais (Frankrijk) geregeld samen. Over die contacten bevat het archief tal van interessante dossiers.

Het archief van de congregatie van deannonciaden van Berchem is ontsloten aan de hand van een plaatsingslijst die consulteerbaar is via www.odis.be.

Jo Luyten

Illustratie: zuster Jo Baeckelmans, de laatsteannonciade in het Berchemse onderwijs, mei 1992.

“Adieu à la patrie”

Vlaams/Belgische migranten in Noord-Frankrijk en Parijs (jaren 1850 - 1960)

Verschillende archieven en collecties die KADOC in bewaring heeft, getuigen van de massale Vlaams/Belgische uitwijking naar Frankrijk in de negentiende en de twintigste eeuw: Belgische redemptoristen op missie in Noord-Frankrijk, de prominente rol van de migratieproblematiek op diverse katholieke sociale congressen, de vele sporen van de seizoengebonden uitwijking, Hoewel geen van deze archieven compleet genoeg is om op zichzelf de omvang en de impact van het fenomeen te duiden, reveleren ze wel een aantal pertinente vragen. Vanwaar die interesse in katholieke milieus voor de Vlaamse migrant? Welke doelstellingen streefde die na? Stelde de migrant die aandacht zelf op prijs? Vergat hij niet liever zijn afkomst of wat eraan herinnerde? Of legde hij er - door heimwee of om redenen van houvast - een bijzondere aandacht voor aan de dag? Veel vragen dus, waarop het begin van antwoord deels in Frankrijk ligt.

Reeds in 2006 en 2007 werden met de steun van de Vlaamse Gemeenschap door KADOC en Amsab-ISG een aantal Franse erfgoedgegevens met betrekking tot de thematiek verkend. Doelstelling was een meer accuraat beeld te krijgen van de sporen die de Vlaams/Belgische uitwijking in Frankrijk had nagelaten. De nadruk lag daarbij vooral op inventarisatie en bewustmaking, niet op onderzoek. Dat is wel het geval bij het op 1 januari van dit jaar gestarte FWO-project *Religie, cultuur en alteriteit. Vlaams/Belgische migranten in Noord-Frankrijk en Parijs (1850-1960)*. Dat moet uitmonden in een proefschrift (2011) en een aantal onderzoeksbijeenkomsten. Een ruime stuurgroep,

met onder meer Jan De Maeyer (KADOC), Anne Morelli (ULB), Idesbald Goddeeris (K.U.Leuven) en Didier Terrier (Université de Valenciennes), begeleidt het project.

Onderzoekskader

Historisch onderzoek voert niet alleen terug naar het verleden. Het onderwerpt het verleden ook aan vragen die vandaag worden gesteld. Dat is niet anders in het migratieonderzoek. De afgelopen decennia nam dat in bijna alle humane wetenschappen een hoge vlucht. Sociologen, economen, antropologen en historici, allen legden voor het fenomeen een bijzondere aandacht aan de dag. Deels laat die zich zeker verklaren door de omvang en de globale context waarin migraties zich vandaag voordoen. Dat leidde tot een aantal inzichten, waarvan we er hier twee (met elkaar verwante) kort even schetsen.

Zo werd de bewering dat migratie noodzakelijk samengaat met een ervaring van ontworteling de afgelopen decennia door het migratieonderzoek genuanceerd. Zeker, migranten komen terecht in een vreemd land en worden geconfronteerd met factoren buiten hun macht. Maar evenzeer staat vast dat de meerderheid daarop reageert door ook in het gastland het leven vanuit vertrouwde patronen vorm te geven. Migrant zoeken elkaar op, wonen in dezelfde buurten, winkelen bij vertrouwden en beleven samen hun geloof. Die ‘andersheid’ of *alteriteit*, geboren uit de

Illustratie: kerstviering in 1944 van de Katholieke Vlaamse Vriendenkring van Wazemmes, een wijk van Rijsel. [Archives départementales du Nord]

migratie, wordt door de gastsamenleving niet altijd op prijs gesteld. Voor de migranten gaat dat echter niet op. Het terugplooiën op wat vertrouwd is, is voor hen een onontbeerlijk instrument om het *unheimliche* op een zinvolle manier te structureren. Dat geldt niet het minst voor de eerste generatie, van wie velen nog twijfelen tussen definitieve vestiging of terugkeer.

Die onzekerheid heeft gevolgen. Naast de uitbouw van een nieuw bestaan, proberen migranten tegelijk het houvast van alles wat hun origine omgeeft, te bewaren. Hoe kan dat beter dan met het land van herkomst in contact te blijven? Vandaag duidt men dat aan als transnationale netwerken. Migrant (en hun kinderen) onderhouden allerhande relaties en bouwen netwerken op waardoor ze in twee landen (in plaats van één) verankerd zijn. Dergelijke relaties en netwerken worden zeker bevorderd en bestendigd door de nieuwe transport- en communicatiemiddelen. Vandaar dat ze veelal in verband worden gebracht met de hedendaagse, niet-Europese migratie. Historici wijzen er echter op dat dergelijke netwerken - weliswaar in mindere mate en minder intens - vroeger eveneens aan de orde waren.

Het onderzoek

Binnen een ruim tijds kader (1850-1960) wil het project drie casussen onderzoeken die geografisch representatief zijn voor de permanente vestiging van Belgen in Frankrijk. Een eerste casus betreft de agglomeratie Rijsel, met voorsprong het voornaamste bestemmingsgebied van de Vlaams/Belgische migratie. Scherpgesteld op bepaalde steden of wijken, was de Belgische aanwezigheid er overdonderend. Schoolvoorbeeld is Roubaix, waar in 1881 54% van de bevolking de Belgische nationaliteit had. De meesten waren afkomstig uit West- en Oost-Vlaanderen, maar ook uit Henegouwen. Andere Belgische encla-

ves waren te vinden in Tourcoing, Halluin, Armentières en in zuidelijke wijken van Rijsel als Wazemmes, Esquermes en Fives. De nabijheid van het land van herkomst schiep er een bijzondere context: het perspectief van terugkeer bleef reëel en familiebanden werden dikwijls onderhouden.

De Belgische migratie naar Frankrijk reikte ook verder dan de Rijselse agglomeratie. Weinig bekend is de grote aantrekkingskracht die Parijs in dezelfde periode op Belgen uitoefende. Daarop richt zich de tweede casus. Tot 1901 waren zij de belangrijkste buitenlandse bevolkingsgroep in de Franse hoofdstad. Ze vestigden zich vooral in het 11de (faubourg Saint-Antoine), 18de (de buurt van Gare du Nord) en 19de arrondissement (La Villette).

Illustratie: het Sint-Antoniuspatronaat van de Belgische minderbroeders in Rijsel, ca. 1900.

Een derde migratiebeweging die het project wil bestuderen, dateert grotendeels van na de Eerste Wereldoorlog. De oorlog ontnam Frankrijk een substantieel deel van zijn jonge actieve mannelijke bevolking. Dat zorgde voor een krapte op de arbeidsmarkt, niet het minst in de landbouw, waar de vraag naar arbeidskrachten, uitermate groot was. Vooral Vlaamse landbouwers emigreerden en gingen in Frankrijk boeren op grote hoeven en op rijkere gronden, onder andere in de ruime omgeving van Rouen, Evreux, Laon en Soissons.

Opvallend is dat de hoger beschreven inzichten ook op de Belgische uitwijking van toepassing lijken. Het heeft er bijvoorbeeld alle schijn van dat Vlamingen/Belgen elkaar ook in Frankrijk gemakkelijk leken te vinden. Ze woonden (al dan niet noodgedwongen) in dezelfde buurten, hadden een eigen netwerk van winkels, cafés en vrijetijdsbesteding en hielden soms - in weerwil van een Frans antiklerikaal beleid - vast aan de specificiteit van hun katholiek geloof. Daarbij werden ze niet zelden aangemoedigd (of overgehaald) door een in dat opzicht opvallend actieve Belgische katholieke kerk. Dat blijkt in elk van de drie casussen. Gedurende het ruime tijdskader van de migratie trad ze er op de voorgrond als een grensoverschrijdende speler in het verenigen, omkaderen en begeleiden van Belgische en vooral Vlaamse migranten.

In het Rijksse bestaften Belgische franciscanen een Werk der Vlamingen in Roubaix (1857-1901) en Wazemmes (1864-1901). In dezelfde periode werden ook vanuit België tal van missies georganiseerd. Het initiatief in Wazemmes is een bijzonder geval. Niettegenstaande de Belgen langzaam uit de buurt verdwenen, begon het in 1933, in de schoot van het bisdom Rijsel, aan een nieuw en dynamisch bestaan. Spilfiguur was kanunnik Joseph Wannyn, die in de buurt gaandeweg geconfronteerd werd met de ondertussen bejaard geworden Belgen. Voor hen werden onder andere een *foyer belge* en vakantiekolonies ingericht.

De religieuze omkadering in Parijs werd georganiseerd vanuit het bisdom Gent. Het Werk der Vlamingen daar stond eerst ten dienste van de Vlaams/Belgische Parijzenaars (1862 - jaren 1890), later diende het meer en meer als uitvalsbasis voor het pastorale werk bij de seizoenarbeiders en de Belgen die zich hadden gevestigd in de Franse landbouwgebieden.

In elke van de drie casussen wordt onderzocht of er op bepaalde momenten sprake was van Vlaamse en/of Belgische gemeenschapsvorming en identificatie. Bijzondere aandacht gaat uit naar de geloofsidéntiteit en de religieuze omkadering van de migranten. Welke remmende of begeleidende impact hebben die gehad op hun integratie- of inculturatieproces (afhankelijk van o.a. variabelen als bestemming, beroepsactiviteit en tijdskader)? Hoe verhiel zich dat tot migrantengroepen van een andere nationaliteit? Ook de Italiaanse, Duitse, Poolse, Portugese, Spaanse migranten probeerden zich via eigen gewoonten en praktijken te handhaven op Frans terrein, zeker op religieus vlak. Omzeggens al die migrantengroepen plooiden op een gegeven moment terug op een missie of kerk die hun aanwezigheid in Frankrijk identitair legitimeerde. Meer zelfs, op het eerste gezicht hielden ze er zelfs langer aan vast dan de Belgen, die snel tot zeer snel onzichtbaar werden in de Franse samenleving. Vraag is of deze eerste, prematüre hypothese klopt.

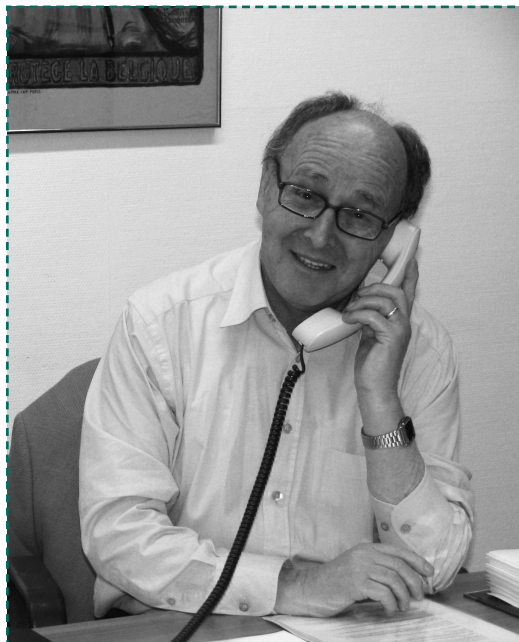
Henk Byls

Urs Altermatt Een Zwitserse gentleman in Leuven

Van 1 februari tot 30 april verbleef Urs Altermatt, ere-rector van de Universität Freiburg/Université de Fribourg (Zwitserland), als gastprofessor bij KADOC en bij de Onderzoekseenheid Moderniteit en Samenleving 1800-2000 van de K.U.Leuven. Professor Altermatt is een van de meest vooraanstaande Zwitserse contemporaine historici. Hij is specialist in het domein van de interactie tussen religie, cultuur en samenleving. Net voor zijn terugreis naar Freiburg hadden we een kort gesprek met deze drukbezette, maar beminnelijke gentleman over zijn ervaringen in Leuven.

Professor Altermatt is al sinds het einde van de jaren 1970 aan de universiteit van Freiburg verbonden. Van 2003 tot 2007 was hij er rector. Die nauwe band verhinderde niet dat hij af en toe andere oorden opzocht: "Sinds mijn studietijd heb ik regelmatig andere universiteiten en landen bezocht: als student in de jaren 1960 de Vrije Universiteit in West-Berlijn, in de jaren 1970 als jonge docent aan de universiteit van Bern de Amerikaanse universiteiten van Harvard en Stanford, en later als professor in Freiburg hoofdzakelijk universiteiten in Midden- en Oost-Europa, zoals Krakau, Boedapest, Sarajevo, Sofia en het Institut von den Wissenschaften des Menschen in Wenen."

Omdat hij dit jaar in West-Europa wilde blijven, nam hij graag de uitnodiging van KADOC en MOSA aan voor een verblijf aan de K.U.Leuven. "Als voormalige rector van de universiteit van Freiburg weet ik dat de Leuvense universiteit en haar Franstalige zusteruniversiteit tot de beste en meest eerbiedwaardige universiteiten van Europa behoren en vooral in de Verenigde Staten een grote uitstraling hebben. Gelegen in het centrum van Europa, dicht

bij Brussel, is de K.U.Leuven uiterst aantrekkelijk", aldus Altermatt, die genoten heeft van "de vruchtbare wetenschappelijke discussies en de genereuze gastvrijheid".

Zoals België en Zwitserland, met hun verschillende taalgroepen, overeenkomsten vertonen, zo hebben Leuven en Freiburg ook gemeenschappelijke kenmerken. Fribourg/Freiburg is weliswaar jonger en kleiner. De basis werd gelegd in 1582 met het Kollegium Sankt Michael, waaruit in 1763 een Academie voor Rechtswetenschappen ontstond. De eigenlijke universiteit, de eerste in katholiek Zwitserland, werd opgericht in 1889. Ze is zeer internationaal gericht en telt nu ca. 10.000 studenten. Tot het einde van de jaren 1960 was Leuven, naast Freiburg/Fribourg, de laatste werkelijk tweetalige universiteit in West-Europa. Met de splitsing verloor de oude universiteit van Leuven, volgens Altermatt, "een deel van

haar identiteit. De universiteit van Freiburg/Fribourg kon haar tweetaligheid, ondanks alle dagelijkse moeilijkheden, behouden. De K.U.Leuven staat evenwel op het punt de voor België typische drietaligheid - Nederlands, Frans en Duits - te vervangen door een nieuwe tweetaligheid, die ik "plaatselijke taal plus Engels" zou willen noemen. Wellicht is dat de toekomstige formule voor Europa." Maar voor meertalige landen vindt Altermatt de formule waarin de verschillende landstalen niet meer meespelen, onvoldoende. De taalsituatie in België noemt hij trouwens problematischer dan in Zwitserland, maar hij denkt dat Brussel als Europese hoofdstad België zal samenhouden.

De K.U.Leuven en KADOC waren Altermatt niet onbekend. Via zijn historisch onderzoek had hij er al vroeger contact mee. Met Louis Vos bijvoorbeeld heeft Altermatt onderzoeksthema's gemeen als het nationalisme en de taalkwestie. In 1996 publiceerde hij een boek over het etnonationalisme, dat in acht talen is vertaald, maar niet in het Nederlands. Met KADOC was de band nauwer: "Met directeur Jan De Maeyer deel ik al jarenlang gemeenschappelijke wetenschappelijke interesses, terwijl ik oud-voorzitter Emiel Lamberts al sinds de vroege jaren 1970 ken." KADOC is volgens Altermatt zelfs "het omvangrijkste documentatiecentrum voor religie en samenleving in Europa". In de jaren 1980 probeerde hij in Zwitserland een soortgelijk instituut uit te bouwen, maar die poging leed schipbreuk op het Zwitserse particularisme, dat een centraal beheer van de verschillende archieven onmogelijk maakte.

Tijdens zijn drie maanden durend verblijf werkte Altermatt aan de laatste versie van een boek over de tweetalige universiteit van Freiburg, dat dit jaar nog zal verschijnen. Het gaat over de katholieke traditie van de universiteit, die in vele aspecten lijkt op die van Leuven. "In de voortreffelijke bibliotheek van de theologische faculteit zette ik mijn Europees-

comparatief onderzoek voort over de ineenstorting van de katholieke zuil en de achteruitgang van de katholieke kerk sinds de late jaren 1960." Daaruit ontstond een schets van 50-70 bladzijden. "Ik kon bovendien profiteren van gesprekken met verschillende Leuvense collegae." Ook gaf hij enkele lezingen en nam hij deel aan een colloquium in Nijmegen.

Ondanks zijn volle agenda heeft professor Altermatt genoten van deze Leuvense sabbatical. Ook de "Vlaamse levenswijze, met goed eten en veel biersoorten" kon hij ten zeerste appreciëren. "Vlaanderen heeft een ongemeen rijke geschiedenis, die in Europa te weinig aandacht krijgt."

Luc Vints

Tentoonstelling Kloosterlingen

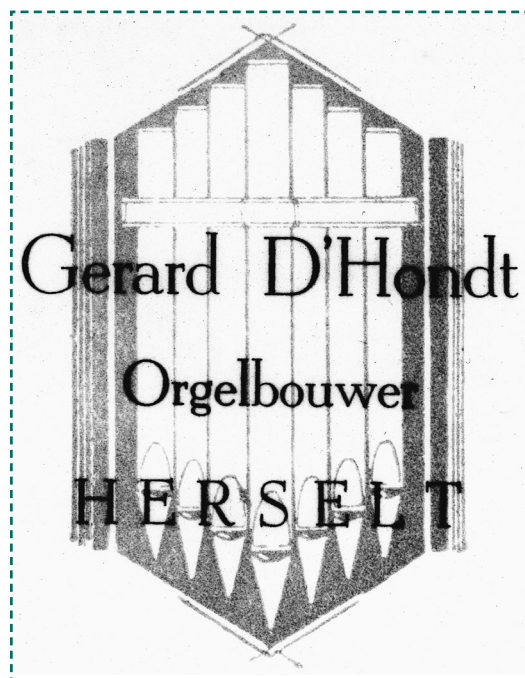
Nog tot 21 juni loopt in KADOC de tentoonstelling "Kloosterlingen. Foto's van Annie van Gemert." Voor alle informatie kan u terecht op de website van KADOC.

Alle registers open Archief orgelbouwer Gerard D'Hondt

Bijna wekelijks worden in tal van Vlaamse en Nederlandse kerken en kloosterkapellen een duizendtal orgels uit het Herseltse orgelmakersatelier Pels-D'Hondt bespeeld. Orgelfabricatie is teamwerk. Van generatie op generatie wordt de vakkennis doorgegeven: van meesterghost op leerling, van vader op zoon. Orgelmaker Gerard Pels droeg op aanraden van prof. dr. Jan Roegiers het archief van zijn grootvader Gerard D'Hondt (1900-1991) aan KADOC over. In 2003 was het opgedoken op de zolder van het werkhuis. Het zat verstopt achter een stapel oude orgelonderdelen. Het archief bevat een schat aan informatie uit de periode 1892-1962. De opvang van het archief is een illustratie van de zorg die KADOC besteedt aan de vele en diverse facetten van 'religie, cultuur en samenleving'.

Nadat het echtpaar Severinus D'Hondt-Corten na een Franse tussenstop in Rijsel zich in 1868 definitief in Testelt had gevestigd, raakte vader Severinus D'Hondt zijdelings betrokken bij de bouw van het abdijorgel in Averbode. Daardoor kreeg ook zijn zoon Jean-Baptist D'Hondt de smaak van de orgelbouw te pakken. Hij trok als jonge knaap achtereenvolgens in de leer bij zijn Zichemse oom Andreas Laureys, het atelier van Leonardus Drijvers in Rotselaar en de befaamde Brusselse orgelmaker Kerkhoff. In dat laatste atelier maakte hij de overgang van mechanische naar pneumatische orgels mee. Na het overlijden van Leonardus Drijvers zette Jean-Baptist D'Hondt in 1892 diens bedrijf verder. Daarbij kreeg hij medewerking van zijn broers Gust en François en zijn schoonbroer Charel Michiels.

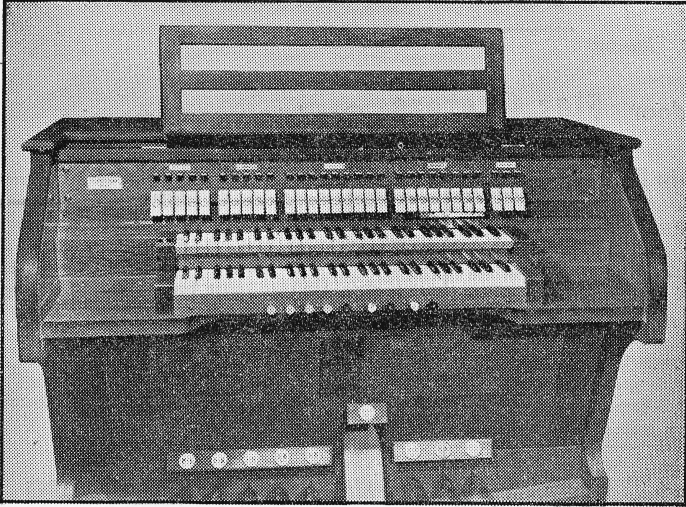
Aanvankelijk bestond het werk vooral uit grote onderhoudswerken, onder andere als onderaannemer van Kerkhoff. Later werden ook nieuwe instrumenten gebouwd. De meeste orgels uit het atelier van Jean-Baptist hadden een mechanische tractuur van het klavier tot aan de windladen. De windladen zelf waren pneumatisch uitgevoerd, destijds een gloednieuwe techniek. Omstreeks 1900 ging broer Gust voor eigen rekening werken. Hij verhuisde naar Leuven en vestigde aan de Tiense Poort een eigen atelier.

Illustratie: briefhoofd van het atelier van Gerard D'Hondt.

Parochiekerk van Sint Pieter en Pauwel, Mol.

PLECHTIGE WIJDING EN INHULDIGING VAN HET NIEUWE ORGEL

U
I
T
N
O
O
D
I
G
I
N
G

OP
Zondag 23 April 1939

GEVOLGD VAN

DOOR
FLOR PEETERS
Organist van de Metropo-
litane kerk, leeraar aan het
Lemmensinstituut, leeraar
aan het Kon. Conservato-
rium van Gent en aan het
Conservatorium der R.K.
Leergangen te Tilburg.

OR
G
E
L
R
E
C
I
T
A
L

HET ORGEL,
GESCHONKEN DOOR DE MILDE GELOOVIGEN, WERD GEBOUWD DOOR
DEN HEER G. D'HONDT VAN HERSELT.

Gerard D'Hondt

Jean-Baptist D'Hondt was gehuwd met Maria Theresia Michiels en had elf kinderen. Vijf zonen leerden, net als hun vader en ooms, voor orgelmaker, maar slechts twee bleven het beroep uitoefenen, nl. Gerard en Ernest. In de late jaren 1920 ging Gerard verder in de leer bij de Duffelse orgelmaker Jozef Stevens. Financieel en vaktechnisch was dat een verrijking. Gedurende acht jaar hield hij zich bezig met het intoneren van kerkorgels. Hij maakte er ook klavieren en deed zijn eerste ervaring op met elektrische orgels.

In mei 1936 vestigde Gerard D'Hondt zich als zelfstandig orgelmaker in Testelt. Tot april 1962 produceerde zijn atelier een zeventigtal pneumatische en elektro-pneumatische

orgels. De speeltafels werden gebouwd door het atelier Pels uit Alkmaar, dat een filiaal had in Lier. D'Hondt had Anton Pels leren kennen tijdens de Gentse Orgelfeesten in 1946. Uit die ontmoeting resulteerde het huwelijk van hun kinderen Cecilia D'Hondt en Bernard Pels. Zo werd de basis gelegd van het huidige orgelatelier Pels-D'Hondt Orgelbouw. Tijdens de bloeijaren van het atelier van Gerard D'Hondt werkten er een tiental orgelbouwers onder zijn leiding. Zijn actieradius strekte zich uit over de regio's Oost-Brabant, Brussel, Antwerpen, de Kempen, Limburg en Luik. D'Hondt, die zijn opleiding in de nadagen van de orgelromantiek kreeg, kwam steeds meer in de stroming van de *Orgelbewegung* terecht, die de barok herontdekte. Hij ging in 1962 met pensioen en overleed in 1991. Het atelier wordt nu door zijn kleinzoon Gerard Pels voortgezet.

Illustratie: programma van de inwijding van het nieuwe orgel van de kerk van Mol, 1939.

Detailistisch opgebouwd archief

Het archief dat aan KADOC werd overgedragen, is één groot omstandig verslag van de werkzaamheden en de contacten van het atelier van Gerard D'Hondt (1936-1962). Die hield op een uiterst secure wijze aantekeningen en briefwisseling bij. Quasi elke opdracht die het atelier behartigde, is maximaal gedocumenteerd. De gehele procedure van aanvaarding, bestekuitwerking tot oplevering van de orgelbouw is schriftelijk weergegeven. De ruggengraat van het archief wordt gevormd door een viertal goed bewaarde reeksen: de brieven- en aantekeningenregisters, de uitgebreide projectdossiers, de zgn. Groene Cahiers (met 'memoratieve' kattebelletjes en transcripties van brieven) en de bestekschrijftjes.

Uit de dossiers blijken de nauwe contacten van D'Hondt met toonaangevende orgeldeskundigen, zoals kanunnik Jules Vyverman, broeder Isfried, Alex Paepen, Flor Peeters, Mgr. Jules Van Nuffel en kanunnik Edgard De Laet. In nogal wat brieven komen ook de uitdrukkelijke wensen van de opdrachtgevers naar voren. Plaatselijke koster-organisten en pastoors vroegen de aanpassing van disposities, koppelingen, speeltafels en materiaalgebruik. Onder het cliënteel van Gerard D'Hondt bevonden zich nogal wat kloostergemeenschappen: dominicanen, minderbroeders, norbertijnen, broeders van Liefde, franciscanessen, kanunnikessen van het H. Graf en ursulinen. In tal van kloosterscholen en pensionaten onderhielden D'Hondt en zijn medewerkers de orgels en piano's. De opdrachten waren divers van aard, gaande van nieuwbouw tot restauratie, stemming en oppoetsen van orgelonderdelen. Een zestal bundels met uitnodigingskaarten en programma's van inwijdingen van kerkorgels, zowel gefabriceerd door D'Hondt als anderen, geven een schitterend beeld van de toenmalige orgelcultuur in Vlaanderen. Ook catalogi en prospectussen van collega's werden bijgehouden.

Het archief bevat talrijke dossiers over de contacten met toeleveranciers. Die werpen een blik op het materialengebruik van het atelier. Ook werden tal van brieven bewaard over de contacten die D'Hondt met collega-orgelmakers onderhield, zoals Verschuieren, Stevens en Vande Loo. Hij hield bovendien zijn personeelsadministratie nauwgezet bij in registers, samen met een uitgebreide documentatie over de sociale wetgeving uit de jaren 1950. Ook inzake de opleiding van orgelmakers droeg D'Hondt zijn steentje bij. Zo zetelde hij in enkele examenjury's en bevat het archief een uitgebreid dossier met leerprogramma's en examenvragen. Meerdere jongeren kwamen bij hem trouwens in de leer in de jaren 1949-1961.

Het uitgebreide archief bevat bovendien enkele bescheiden uit het atelier van Gerards vader Jean-Baptist D'Hondt. Ze bieden een kijk op het reilen en zeilen van een laatnegentiende-eeuws orgelmakersatelier. Trees Michiels, moeder van Gerard D'Hondt, verzorgde de administratie van haar echtgenoot. Nauwgezet hield zij de registers bij, waarin zij gedetailleerd de werkuren van het personeel noteerde. Die dagboeken zijn een interessante bron.

Het archief van Gerard D'Hondt, inclusief de archivalia van Leonard Drijvers en van het atelier van vader Jean-Baptist D'Hondt, bedraagt in zijn totaliteit een drietal strekkende meter. De orgeldeskundige, zowel de orgelhistoricus als de orgelmuzikant, vindt er opmerkelijke gegevens betreffende de opbouw, de disposities en het materialengebruik. Ook de heemkundigen zullen er hun gading vinden. Niet zelden bevatten de bundels aantekeningen over de geschiedenis van de aankoop en eerdere herstellingen van de orgels. Het archief is toegankelijk mits toestemming van de bewaargever. De plaatsingslijst is consulteerbaar op de website www.odis.be.

Jo Luyten